

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 29 Volume: 7 Issue: 29

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AYYÂRLAR VE KENT ASAYİŞİ OOPS, AND THE CITY PUBLIC SECURITY

Mustafa ŞAHİN*

Öz

Orta Çağ İslâm dünyasında şehirlerde oluşan gruplardan olan ayyârlar kendi aralarında teşkilatlanmışlardı. Başlangıçta Hristiyan ülkelere karşı yapılan savaşlara da katılmış ve ganimetlerden pay almışlardı. Orta Çağ'da önemli işlevleri olan bu grup şehirlerde teşkilatlı bir durumdaydı. İçlerinden devlet yöneticileri ve komutanlar da çıkmıştır. Bazen Orta Çağ'daki devlet yöneticileri de güçlerini arttırmak için ayyârlardan faydalanmışlardır. Bir süre sonra amacı dışına çıkan bu grup şehirlerde zararlı işler yapmışlardır. Yağma ve çapulculuk yapmaları halk üzerinde olumsuz tesir bırakmalarına sebep olmuştur. Ayyârlar zaman zaman halka zarar vermişlerdir. İslâm dünyasında çok iyi intiba bırakmışlardır. Devletin veya hükümdarın zayıf durumundan faydalanarak Bağdat başta olmak üzere birçok şehirde terör faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ İslâm Dünyası, Ayyârlar, Çapulculuk.

Abstract

Schemers who were one of the groups which occurred in cities in Medieval Islamic world were organised withing themselves. At first they also joined the wars against the Christian and got share from the booty. This is an organized group of important functions in the Middle Ages, several installations of cities. Sometimes the governors of the Middle Ages also used ayyar's in order to increase their power. After a while the purpose of this group diagressed and damaged the cities. Their Plundering and looting had negative influence on people. Some of them became even governors and commanders. Damaged the public from time to time. They didn't have a good impression in Islamic World. They took part in activities in lots of cities especially Baghdad by benefitting from the weakness of the ruler or the srate.

Keywords: Medieval Islamic World, Oops (Schemers), Looting (Sacking).

Giriş

Ayyârlar (ayyârûn); sözlükte çok gezip dolaşan, zeki, kurnaz, gözü pek ve atılğan gibi anlamlara gelmektedir. Horâsân Melâmetiyyesine bağlı zümrelerle olan münasebetleri sebebiyle fütüvvet ve mürüvvet ehli için kullanılan fityân tâbiri ile de anılmışlardır (Özcan 1991: 96). İslâmiyet'in ilk yıllarında fütüvvet kelimesine yakın anlama gelen, çeşitli sosyal ve etnik kökenlerden gelip, her türlü aile bağı, meslek bağı ve kavim bağı dışında kalarak bir arada sadakat ve arkadaşlık bağlarıyla birbirlerine bağlanan ve bu şekilde yaşayan kimseleri kapsamaktadır (Kayaoğlu, 1984: 130).

Arapça "mutavvî" ya da "mutatavvîa, Farsçada ayyâr, bazı kaynaklarda ise yetim anlamında kullanılmıştır (Hasan-ı Rumlu, 2006: 98, 281). Bu dönemde ayyâr kelimesi ile birlikte evbâş kelimesi de kullanılmıştır. Bu kelime Arapça vebeş kelimesinin çoğulu olup, ayyârlar gibi

* Dr., Plevne Anadolu Lisesi Tarih Öğretmeni, Tokat.

Orta Çağ İslâm dünyasında başıbozuk, haydut ve ayak takımlarını ifade etmek için kullanılmıştır (Göksu, 2010: 229).

Ayyârlar grubu İran ve Irak'ın Müslüman Araplar tarafından fethinden sonra bu coğrafyada belirgin olarak görülmeye başlandı. Bu gruplara İslâmiyet'ten önceki Arap kültüründe rastlanmamaktaydı. Sâsânîler'in şehir kültüründe ise benzerlerinin varlığı bilinmektedir. Gençlerden meydana gelen bu gruplar çeşitli sosyal tabakalardan meydana gelen evlenmemiş topluluklardı (Cahen, 1990: 146).

IX. Asırda Tâhirîler ve Saffârîler zamanında Gaziler, Sipehsâlâr-ı Gâziyân ve Reîs-i Fityân tâbirleri kullanılmıştır (Köprülü, 1991: 85). Bazı kaynaklarda ayyârlar ile fityân tâbiri yakın anlamlarda kullanılmıştır (Cahen, 1989: 146). Fityân kelimesini de barışsever anlamında kullanmışlardır (İbn Batuta, 1971: 7-8). Bu dönemde ayyârlarla aynı anlama gelen şatır (şuttur-kurnaz kişi) kelimesi de kullanılmıştır. Selçuklulardan itibaren de özellikle Suriye Irak ve Anadolu'da rind veya rûnûd kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır (Kayaoğlu, 1984: 130; Taeschner, 1986: 794; Çağatay, 1989: 85-86; Köprülü, 1991: 87). Horâsân, İran, Irak, Suriye, Kuzey Afrika ve Anadolu'da Harâfişa, Sattârân, Cu'aydiya, Zanâtira ve Fütüvveddâran gibi isimler de kullanılmıştır. Bazı kaynaklarda ise sadece avret yerlerini örten, başlarına hurma yaprağından yapılmış başlık koyan, boyunlarına çan, yular, süpürge veya kıldan yapılmış ipler asan serseriler olarak tasvir edilmişlerdir (Köprülü, 1991: 86).

Kabusnâme yazarı İskender b. Keykâvus, ayyârların özelliklerini şu şekilde saymıştır: Temiz giyinmek, misafirperver olmak, civanmerd olmak, doğru ile yanlış ayırt edebiliyor olmak. Yine aynı kaynağa göre ayyârlıkta boynun, başın aşağı eğilmesi ayıp sayılmıştır (İskandar b. Qabûs b. Washmgir, 1956: 224). Ayyârların civanmertliği bir kavme, bir gruba veya insana eziyet vermemesi, başkasına yaşama hakkı tanınması ile ölçülmekteydi (İskandar b. Qabûs b. Washmgir, 1956: 226).

Ayyârlar ve Kent Asayışı

IX. yüzyılda örgütlenmeye başlayan fütüvvet teşkilâtının içinde yer alan ayyârların kendi aralarında hususî teşkilâtları vardı (Köprülü, 1988: 283). Bir merkeze bağlı olarak yönetilen ayyârların asker olanlarına veya savaşa gidenlerine ser-ayyâran, reîsü'l-fityân veya reîsü'l-ayârîn denilmekteydi (Köprülü, 1991: 85). Büyük şehirlerde fakirlerden, işsizlerden ve serserilerden oluşan bu kalabalık zümreler şehir zabıtasının devamlı surette kontrolü altındaydı (Köprülü, 1988: 283). İlk zamanlarda ayyârlık fütüvvetçiliğin bir basamağıydı (Çağatay, 1989: 9).

Bu tür kuruluşlarda mezhep birliği yoktu. Bu niteliğinden dolayı zamanla aralarına Şii ve İsmailî gibi mezheplerin mensupları da girmiştir (Çağatay, 1989: 6). Ayyârlar başlangıçta gönüllü gaziler idi (Hasan-ı Rumlu, 2006: 98, 281). Düşman ile yapılan savaşlara katılırlar ve ganimetlerden pay alırlardı. Bu yönleriyle faydalı hizmetlerde bulunmaktaydılar. Ayyârlar, zamanla başlangıçta müspet manada kullanılan anlamının ve işlevin dışına taşmışlardır (Mantran, 1981: 204; Köprülü, 1988: 293).

Ayyârlar, özellikle VIII-XII. yüzyıllar arasında İran, Irak, Horâsân ve Mâverâünnehr bölgelerindeki şehirlerde etkili olmuşlar ve zaman zaman da karışıklık çıkarmışlardır. Kabusnâme yazarı İskender b. Keykâvus ayyârların bir reîs etrafında toplandıklarını belirtmiştir. Yazar, ayyârları fütüvvet ehlinde bulunması gereken vasıflarla anmıştır (İskandar b. Qabûs b. Washmgir, 1956: 224-225; Taeschner, 1986: 794). Bunlar hükûmetler tarafından da tanınmışlardı. Hatta komutanlarının protokolde bile belli bir yeri vardı. Silah ve her türlü askerî güce sahip olmuşlardı.

Ayyârların içlerinden sivrilerek önemli mevkilere ulaşanlar da olmuştur. Amcaları Dirhem b. Nasr b. Salih'in başkanlığında gaziler birliğine katılan ve Hâricilere karşı savaşan (Barthold, 1990: 233), Sicistan'da 253/867-868'de Saffârîler hanedanını kurup otuz üç yıl boyunca yöneten Ya'kûb b. Leys bunlardan birisidir (Özgüdenli, 2006: 18). Ya'kûb b. Leys;

Herât, Şiraz, Nişâbûr, Kâbil ve Belh gibi önemli şehirlere hükmetmiştir. Ondan sonra yönetimi devralan Amr b. Leys zamanında bu devlet gücünün zirvesine ulaşmış ve Tâhirîleri yıkarak Horâsân'ın önemli şehirlerini egemenliği altına almıştır (Cahen, 1990: 146).

Orta Çağ'da birçok İslâm devleti ayyârların gücünden istifade etmişlerdir. Onları bazen seferlere dâhil etmişler, bazen isyanları bastırmada kullanmışlar, bazen de arkalarına aldıkları bir güç olarak faydalanmışlardır. Bu örgütler o çağlarda Türk-İslâm devletlerinin yönetimleri altındaki şehirlerde özellikle asker ve güvenlik güçlerinin yetersiz bulunduğu yerlerde ve zamanlarda, kaliteleri birtakım askerî ve sportif geleneklerle canlı tutmuş çevresel ve kaçınılmaz bir milis gücünü temsil ediyorlardı. Bu durumlarda, başkaları olsun ya da olmasın şehir yöneticileri bunların sayı olarak çoklukları dolayısıyla destek alıyorlardı (Çağatay, 1989: 6).

Başlangıçta şehir, kasaba ve köylerdeki işsiz güçsüz kalabalıklar iyi yönlendirilerek onlardan yönetimler faydalanmışlar (Piyadeoğlu, 2008: 80), zaman zaman kale kuşatmalarında, şehir ve köylerin saldırılara karşı savunmasında onlardan istifade etmişlerdir. Ancak devlet veya yerel yönetimlerin zayıfladıkları anda kontrolden çıkan bu gürûh tarifi imkânsız huzursuzluklar çıkarmışlardır.

Esasen ayyârlardan faydalanmak, faydalanan meşrû yönetimler için bir ölçüde riski de beraberinde getirmekteydi (Hasan-ı Rumlu, 2006: 98, 281; Aka, 2005: 296). Çünkü zaman ve mekâna göre isimleri ve ahlâkî prensipleri az çok değişen bu gruplar büyük şehirlerde fırsat buldukça haydutluk, hırsızlık ve kabadayılık gibi olumsuzluklarda bulunuyorlardı. İç mücadelelerde veya sınır boylarında gönüllü veya ücretli askerlik yapan bu gruplar, mensuplarının bir kısmının esnaflarla bağlarının olması dolayısıyla onlardan da aldıkları desteklerle ortamını buldukları anda bu büyük merkezlerin içtimaî düzenini bozmaktaydılar.

Şehirlerde devletin güçlü ve hükümdarın dirayetli olduğu zamanlarda tehlike arz etmeyen, verilen emir ve görevleri yerine getiren ayyârlar, devleti ve yöneticileri zayıf buldukları zamanlarda taşkınlık yapıyorlar, talan ve yağma hareketlerinde bulunmaktan geri durmuyorlardı. Yardım ettikleri zayıf yöneticileri tahakkümleri altına alan ayyârlar, onlara isteklerinin çoğunu yaptırıyorlardı. Bu isteklerin büyük bir kısmı meşru olmayan istekler olup halkı zora sokan ve hoşnutsuzluk meydana getiren isteklerdi. İstekleri yerine getirilmeyen bu gürûh şehirlerin altını üstüne getiriyor, halkın mallarını yağmalıyor ve büyük tahribatlar yapıyorlardı (Köprülü, 1989: 86). Devlet otoritesinin zayıfladığı zamanlarda zengin mahalleleri talan ediyorlar, kurbanları da onlardan korunmak için onları sözde korunma tutup para ödüyorlardı (Cahen, 1990: 147).

Ayyârlar, özellikle Abbâsîler zamanında Bağdat'ta birçok başkaldırmanın kaynağı olmuşlardır (Mantran, 1981: 204). Abbâsî Halifesi Mütevekkil'den sonra devletin kötü gidişatı, otoritenin zayıflaması ve mezhep kavgalarından istifade ederek güç kazanmaya başlamışlardır. Zaten devletin kötü gidişatı ile birlikte ümitsizliği iyice artan halk da kolayca bunlara destek vermiştir (Günaltay, 1943: 65-66). Bağdat'ta devlet otoritesinin gevşediği bir sırada olumsuzlukları iyice artar ayyârlar taş ve sopalarla silahlanmış bir durumda Halife Emin'in (809-813) ordusunda, kardeşi Me'mûn'un (813-933) Horâsanlılardan oluşan ordusuna karşı savaşmışlardır. Daha sonraki yıllarda ise Mustain'in (862-866) arkasında, Mû'taz'a (866-869) karşı yapılan mücadelelerde bulunmuşlardır (Kayaoğlu, 1984: 130; Çağatay, 1989: 5). Abbâsîler zamanında 362/972-973 yılında Bizans'a karşı açılan gazalara katılmaları için bunlara silah dağıtılmıştır. Bir süre sonra bunlar bu silahları amacı dışında kullanarak çapulculuk yapıp halktan haraç almışlardır (Köprülü, 1991: 85). Bu dönemde Bağdat'ta bir mahalleyi de ateşe vermişlerdir (Çağatay, 1989: 9). 408/1017-1018 yılında şehirde bozgunculuk yapmışlar, halktan çok sayıda insan öldürüp mallarını yağmalamışlardır (İbnü'l-Esîr, 1987: IX/331). 1030 yılında ayyârlar gazaya gitmek istemişler ve Halife Kâadir Billâh Ebûl-Abbas (991-1031) tarafından bunlara menşûr ve sancak verilmiştir. Ayyârlar halifenin onlara gösterdiği bu teveccühten kısa bir süre sonra Bağdat'ta karışıklık çıkarmışlardır (Çağatay, 1989: 9). Şaban 493/Haziran-

Temmuz 1100 yılında Bağdât'ın batı yakasında işi fena halde azıttıp çevreye zarar vermeleri üzerine Halife, Kemâlüddeve Yümn'e şehrin huzur ve asayişini sağlamanı emretmiş, o da ayyârların ileri gelenlerinden müteşekkil bir grubu tevkif etmiş, geri kalanları da yakalamak için seferber olunca ayyârlar kaçmış ve böylece şehirde huzur ortamı tekrar sağlanmıştı (İbnü'l-Esir, 1987: X/249). Ayyârların 1102, 1104 ve 1119 yılında da şehirde çok fazla huzursuzluk çıkardıkları bilinmektedir (İbnü'l-Esir, 1987: X/277, 308, 433).

530/1135-1136 yılında ayyârlar Bağdât'ta yeni bir ayaklanma çıkarıp birçok insanı öldürmüşler ve halkın mallarını yağmalamışlardır. Bunların fenalıklarının artması üzerine, Şahne Dâru'r-rakik caddesine giderek düzeni sağlamaya çalışmıştır. Ancak halk bu ayaklanmadan epeyce zarar görmüştür (İbnü'l-Esir, 1987: XI/49).

532/1137-1138 yılında Bağdât'da ayyârlar o kadar çok yağma ve tahrip hareketlerinde bulunmuşlardır ki, halk şehirden başta Musul olmak üzere diğer şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır (İbnü'l-Esir, 1987: XI/63).

Zilhicce 532/ Ağustos-Eylül 1138 yılında Ayyâr İbn Bekrân'ın Irak'taki güçlü durumu buralar için tehlikeli bir hâl aldı. İbn Bekrân ve İbnü'l-Bezzâz bölgede bu kendi adlarına para dâhi bastırdılar. İbn Bekrân'ın adamlarının çoğalması, onun açıkça bir bozguncu taifesiyle dolaşmaya başlaması Bağdâd Vâlisi eş-Şerif Ebû'l-Kerem'in ondan korkmasına ve Bâbu'l-Ezc muhafızı (hami) olan kardeşinin oğlu Ebû'l-Kâsım'a ayyâr İbn Bekrân'ın şerrinden emin olmak için ona karşı kuvvetli olmasını emretmesine sebep olmuştur. Halife'nin vezîri Şerâfüddîn ez-Zeynebî, bu ayyâr liderlerinin çoğu zaman ikâmet ettikleri Sevâd'ın Vâlisi Ebû'l-Kerem'e haber gönderip Bekrân'ı öldürmesini, aksi halde kendisinin vâliyi öldüreceğini iletmiştir. Vâli, oğlu Ebû'l-Kâsım'a Bekrân'ı öldürmesi görevini vermiştir. Ebû'l-Kâsım da verilen görevi başarıyla yerine getirmiş ve halkı bu ayyâr reîsinin ve adamlarının şerrinden kurtarmıştır. Bir süre sonra da diğer ayyâr reîsi İbnü'l-Bezzâz yakalanıp asılmıştır (İbnü'l-Esir, 1987: XI/63-65). Ayyârlar 538/1143-1144 yılında Bağdât'ta devletin üst düzey yöneticilerinin bazılarıyla da ittifak edip halka zarar vermişlerdir. Bu sırada Bağdât şahneliğinde bulunan ildeniz bunları bertaraf etmiştir (İbnü'l-Esir, 1987: XI/159).

Abbâsîlerin son yıllarında meydana gelen iç savaşlarda devlet, ayyârlardan polis hizmeti olarak faydalanmayı düşünüp hizmet talep etmişse de, bir süre sonra bu bozguncu ve talancı kimşiğe sahip grup devletin kontrolünden çıkarak şehirde halka zarar vermeye başlanmıştır.

Zaman zaman şehirlerin asayişinden sorumlu yetkililer de bunlarla ilişkide bulunmuştur. Büveyhîler zamanında Ebû Kalicar bunlarla ilişki kurmuş ve zaman zaman onlardan destek almıştır (Kayaoğlu, 1984: 130).

Ayyârlardan sözü geçen kimselerin pazarlarda (sûk) kurdukları, hafâralarla¹ tüccar ve esnaflardan haraç alarak tüccarların sızlanmalarına da sebep olmuşlardır (Kayaoğlu, 1984: 131). Ayyârların sürekli olarak şehirlerdeki Şûrta teşkilâtı içinde bulunmak istemeleri ilginçtir.² Bu istekleri gerçek olduğu takdirde kendilerine hem muntazam ve muazzam bir gelir sağlayacak hem de artık polis teşkilâtı karşılarında olmayacaktı. Bu sebeple daha önceki yaptığı işten pişmanlık duyan bazı ayyârlar, hükümet kuvvetleri ile birlikte önceki dostları olan ayyârlara karşı savaşmaktan çekinmemişlerdir (Kayaoğlu, 1984: 131).

Orta Çağ'da özellikle IX ve X. yüzyıllarda ayyârlar, Merv ve Kûhistan civarında da oldukça güçlü bir konuma gelmişler (Köprülü, 1991: 24) ve büyük isyanlar çıkaracak güce ulaşmışlardır. Horâsân'ın merkezi Nişâbûr'da 205/821 yılında gönüllülerden Abdurrahman en-Nişâbûrî adlı birinin çıkardığı isyan bu niteliktedir. Tâhirîler döneminde Ya'kûb b. Leys (Ya'kubî, 2002: 87-88; Bosworth, 2002: 254; Kurt, 2002: 98) ve diğer gönüllü gazilerin

¹ Güya bir nevi himaye karşılığı.

² Polis Teşkilâtı.

komutanlarının isyanları da bu türdendi. Sistan'da çıkardıkları isyanda da halkın hoşnutsuzluğundan faydalanarak destek bulmuşlardır (Kurt, 2992: 98).

Horâsân ayyârlarından Ebû Ali Muhammed b. Ali b. Abbas 310/922-923 yılında Kirman'ı almış ve burayı 37 yıl elinde tutmuştur. Kirman'daki Kale-i Kûh'ta onun yaptırdığı eserlerden birisidir.

Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Nişâbûr'a girdiğinde de ayyârlar halka zulüm etmekte ve sıkıntıya sokmaktaydılar. Bu dönemde Nişâbûr'da ayyârların verdikleri zarar büyümüş ve kuvvetleri de çoğalmıştı. Bunlar yüzünden halkın sıkıntısı artmıştı. Ayyârlar mal yağma ederler, adam öldürürler, ırza geçerler ve istediklerini yaparlardı. Kimse bunları bu işten menedemezdi. Tuğrul Bey şehre girince ayyârlar ondan korktular. Onlar Sultanın tedbirleri ile fenalık yapmaktan el çektiler. Şehrin ahâlisi huzura kavuştu (İmad ad-din al Kâtib al-İsfahânî, 1989: LXI). Ayyârlar 549/1154-1155 yılında da Nişâbûr halkına da çok büyük zararlar vermişler ve mallarını yağmalamışlardır (İbnü'l-Esîr, 1987: XI/159).

Melikşah'ın amcası ile mücadele için Horâsân'dan ayrılmasını fırsat bilen Batı Karahanlı Hükümdarı Semsü'l-Mülk I. Nasr b. İbrahim Rebîülâhir 465/Aralık 1072 tarihinde Tirmîz'i zapt etmişti. Bu sırada Belh hâkimi olan Ayaz ise şehirden ayrılarak Cûzcân'a gitmişti. Daha sonra Belh ahâlisi I. Nasr'a haber göndererek, adına hutbe okutmaya başladı. Şehre gelen Nasr, bir süre kaldıktan sonra Tirmîz'e geri döndü. Onun şehirden ayrılması üzerine ayyârların bazıları Nasr'ın askerlerine saldırıp bir kısmını öldürdü. Bu olay Nasr'ın tekrar şehre gelmesine neden oldu. O, şehrin ateşe verilmesini emrettiyse de, daha sonra şehrin ileri gelenlerinin af isteğini kabul etti. Şehri yakmaktan vazgeçen Nasr, 1 Cemâziyelevvel 465/13 Ocak 1072 tarihinde tüccarın tüm malına el koydu (İbnü'l-Esîr, 1987: X/81; Piyadeoğlu, 2008: 36).

Özellikle kargaşa zamanlarında şehre ve düzene en fazla zarar veren gruplar halini alan ayyârlar Sultan Melikşah'ın ölümünü fırsat bilerek Beyhak'ta ortaya çıkmış ve altı ay boyunca şehirde terör estirmişlerdir. Şehir ileri gelenleri ayyârların yağmalarından ve hatta kadınları rahatsız etmelerinden bile endişelenir hale gelmişti. Bunun üzerine Seyyîd-i Ecel ez-Zâhîd Fahrüddîn-i Ebu'l-Kâsım'ın çabalarıyla asker ve gulâmlardan oluşturulan birlikler gece devriyelerine çıkmış, bu sayede ayyârların şehre zarar vermelerine mani olunabilmişti. (Ağacanov, 2006: 188; . Kurpalidis, 2007: 154; Taeschner, 1986: 794; Piyadeoğlu, 2008: 180).

Ayyârlar, Karahanlılar zamanında da etkili bir güç haline gelmişlerdir. Nitekim Karahanlı hükümdarı Kılıç Tamgaç Buğra Han zamanında; asil bir aileye mensup olmadığı halde meziyet ve hizmetleri ile önemli mevkilere gelmiş olan ayyâr isyan etmiş ve devleti de bir süre uğraştırmıştır. Ayyâr Bey bir dönem hükümdarın şahsî birliklerine dahi komutanlık yapmıştır. Harzemşahlar hükümdarı İl Arslan zamanında Mâverâünnehr'deki Karluklardan olan Ayyâr Bey isminde bir komutan vardı. Bu komutan 556/1170-1171 yılında Hitaylara karşı seferde görevlendirilmiştir. İsminden de anlaşılacağı gibi bu şahıs da meziyetleri ile yükselmiş, aslında yukarıda bahsedildiği gibi ayyârlardandı (Cüveynî, 1988: 257; Barthold, 1990: 359).

Gazneli Sultan Mahmûd onları Hindistan seferlerinde kullanmış ve ganimetlerden pay vermiştir (Kafesoğlu, 1992: 100). Ayyârlar bu seferlerde yararlılıklar göstermişlerdir. Selçuklular zamanında da başıbozuk ayyârlar ganimetlerden pay almak için savaş ve orduyu takip etmişlerdir (Göksu, 2010: 25).

Ayyârlar İslâm ülkelerinde ilk ortaya çıktıkları dönemden kısa bir süre sonra genel olarak hoş cümlelerle anılmamışlardır. Çoğunlukla çapulcu, hırsız, fitne çıkarıcı, çevreye zarar veren olarak hatırlanmışlardır. Buna verilecek en iyi örnek ise Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Amîdü'l-Mülk Kundûrî'nin boğularak öldürülmesini ve kale kapısına asılmasını emretmiş ve merkezden bunun için iki gulâm yollamıştı. Kundûrî ise; "ben ne ayyâr ne de hırsızım ki boğulayım, kılıç benim için daha iyidir. O günahlarımı siler, çünkü kılıç ile öldürülen kimse şehit olur." demesidir. Görüldüğü gibi ayyârlık aşağı tabakadan bir topluluk olarak görülmektedir (Göksu, 2010: 315).

Ayyârlar, Türkiye Selçukluları döneminde hem ordu ile gönüllü olarak sefere çıkarlar, bazen de isyanlarda rol oynamışlardır. Örneğin Cimri Olayı'nda ayyârlar için bu kelime ile bazen birlikte bazen eş anlamında kullanılan evbaş kelimesi dikkat çekmektedir.³ Türkiye Selçuklularında atanan vâlilerin görevlerinden birisinin de evbaş ve rûnûd'ları çalışmaya teşvik etmeleri gösterilmiştir ki, bu durum evbaşların başıboş olduklarını ve meşgul edilmeleri gerektiğini göstermektedir (Göksu, 2010: 229, 384). Dönemin kaynaklarında çeşitli vesilelerle geçen örneklerden de anlaşıldığı üzere bu dönemde ayyâr kelimesi etrafa zarar veren, hırsız ve çapulcu gibi anlamlarda kullanılmıştır (Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2005: 51).

637/1239-1240 senesinde Ögeday Kağan'ın kardeşi Emîr Harlıg Türkistan'dan Herât'a geldiğinde burada kalabalık bir ayyârân topluluğunun olduğunu görmüş ve Şerâfeddîn-i Hatib'in emrindeki bu ayyârların tavrını beğenmemiş ve bunların ortadan kaldırılmasını emretmiştir. Bu kadar insanın ölmemesi için Emîr Harlıg zor ikna edilmiş ve ayyârlar ölümden zor kurtulmuşlardır. Bu olay Moğollar döneminde de Türkistan ve Horâsân'ın önemli şehirlerinde Moğol çağında da ayyârların bulunduğu ve buralardaki faaliyetlerinin hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır (İsfizârî, 1338: II/110, 115-118).

Timurlu hükümdarı Mîrzâ Şahrüh'un ölümünden sonra Alâüddeve zamanında sükûneti sağlamak için Herât'ta paralar dağıtılıp halk cezbedilmeye başlamışsa da bu sırada bir sürü ayak takımı zengin olmuş, makam mevki kazanmışlardır. Paranın çokluğu malların pahalanmasına ve paranın değerinin düşmesine sebep olmuştur (Ebubekr-i Tihranî, 2001: 180; Hândmîr, 1994: 361-362). Timurlular zamanda Ebu'l-Kâsım öldükten sonra bu durum devamlılık kazanmaya başlamıştır (Hasan-ı Rumlu, 2006: 397). Ayyârlar zaman zaman bozgunculuk yapmışlar ve şehrin ve civarın asayişini bozmuşlardır. Dışardan gelen saldırılarda ayyârlar kolayca saf değiştirebilmişlerdir. Çünkü bu gürûh menfaati nerede ise hemen o tarafı desteklemektedir. Ayyârlar bazen devletlerin içindeki şehzade kavgalarına da karışmışlardır. Mîrzâ Ebû Sa'id Herât'tan ayrılp Amu-deryâ nehri kıyısında Mîrzâ Hüseyin ile mücadele ederken, Sistan hâkimi Emîr Halil onun yokluğundan istifade edip ayaklanmış ve çevredeki ayak takımı olan ayyarların da desteğini alıp bağımsız olmak için isyan bayrağını Horâsân'a çevirince civardaki halk Herât ve köylerine sığınmışlardır. Bu sırada Herât'taki yöneticilerden Emîr Ahmed-i Barlas ve Pehlivan Piyâde ile birlikte şehrin kale burçlarını sağlamlaştırarak tedbir almışlardır. Durumu öğrenen sultan Herât havalisine inip savaşa başlamış ve 12 Rebûllevvel 7/2 Temmuz 1460 tarihinde isyancıları hal etmiştir. Bu isyan sırasında meydana gelen nükteli bir yazışmayı da burada vermek istedik. Kafasında saç olmayan yani kel olan isyancı Halil hakkında Şâir Mevlânâ Hasanşâh şu kıtayı okun ucuna yazıp karşı tarafa atmıştır. "Dostlar benim mesajımı Halil'e ulaştırın. Ona deyin ki; eğer senin kaybedecek kellen varsa, oruç gününde bize ve kendine baş ağrısı verme. Ramazan'da gel ki, o gün kabak oynama vaktidir." (Hasan-ı Rumlu, 2006: 398).

Timurlu Mîrzâ Ebû Sa'id ile daha önce Herât'ı işgal etmiş olan Akkoyunlu hükümdarı Cihanşâh arasında yapılan anlaşma ile Herât Timurlulara bırakılmıştı. Cihanşâh'ın askerleri şehri terk ederlerken birçok işsiz güçsüz takım (yetimler, ayyârlar) Türkmen askerlerine saldırganları soymuşlar, Ebû Sa'id ise şehre girince bu yetimleri ölümlerle cezalandırmıştır (Hasan-ı Rumlu, 2006: 380; Ebubekr-i Tihranî, 2001: 215).

Görüldüğü gibi lanetli serserilerden ve sıradan kişilerin alçaklarından bir topluluk olan ayyârlar zamanla şehirde ve çarşılarda ellerinde kılıç, ok ve kalkanla dolaşmaya başlamışlar, Müslümanların yolunu kesmeye ve ellerinde neleri varsa almaya başlamışlardır. Eğer karşılarındakiler az bir direnişte bulunsalar öldürmüşlerdir. İşte bu davranışları ile başlangıçtaki cengâver ve yiğit anlamına gelen bu topluluk artık zararlı bir gürûh halini almıştır. Artık X. XI. ve XII. yüzyıllarda ayyâr ismi ayak takımı hüviyetine bürünmüş; hırsız,

³ Evbaş-ı bi bâk ve Erâzil-i Etrâk.

kâtil, yol kesen anlamında “runûd” veya “evbaş” adını almışlar (Hasan-ı Rumlu, 2006: 397-398; Köprülü, 1991: 87).

Sonuç

İslâm ülkelerinde işsiz güçsüz gurupların başlangıçta bir fütüvvet ehli olarak ortaya çıkan ve teşkilatlı guruplar olarak şehirlerde önemli roller üstlenen ayyâr, rind, rûnûd gibi çeşitli isimlerle anılan bu gurup gazalarda önemli roller oynamışlardır. Zamanla amacı dışına çıkan bu guruplar şehirlerde çapulculuk ve talan faaliyetlerinde bulunmuşlar, taht kavgalarına karışmışlar ve Abbasilerden itibaren isyan hareketlerinde bulunarak kötü intiba bırakmışlardır. İslâm âleminin hemen büyük bir alanında başta Irak, İran, Mâverâünnehr coğrafyasındaki Merv, Belh, Nişâbûr ve Herât şehirlerinde etkili olmuşlardır. Özellikle devletin veya şehir yöneticilerinin zayıf oldukları dönemde bundan faydalanmışlar ve bozgunculuk çıkarmışlar, şehirleri talan etmişler, halk üzerine korku salarak onları sindirmişlerdir. Onların bu olumsuzlukları başlangıçta iyi anlamlar yüklenen ayyâr kelimesinin kısa süre sonra kötü işler yapan insanları anmak için kullanılır olmuştur. Ayyârlar, en dar anlamda bir topluluk olarak yaşamasalar dâhi, düşünceleri ve davranışları bakımından her zaman bir topluluk ruhu taşımışlardır.⁴ Aynı şehirlerde aynı ruhla faaliyet göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

- AĞACANOV, Sergey Grigoreviç (2006). *Selçuklular*, Rusça'dan çev. Ekber N. Nəcəf ve A. R. Annaberdiyev, İstanbul: Ötüken Yay.
- Ahmed b. İshak b. Vâzih el-YA'KUBÎ, *Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, İstanbul: Ayıışı Kitabları.
- AKA, İsmail (2005). “Zerenc”, *Makaleler*, III, Yay. haz. E. Semih Yalçın-Şarika Gedikli, Ankara: Berikan Yay., ss.179-187.
- BARTHOLD, Vasili V. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, çev. Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara: TTK.
- BOSWORTH Clifford E. (2002). “Ya'kûb b. el-Layth el-Saffâr”, *The Encyclopaedia of Islam*, c.XI, Edt. by. H.A.R. Gibb, J.H. Kramers, E. Levi-Provençal, J. Schacht, Leiden 2002, ss.254-255.
- CAHEN, Claude (1990). *İslamiyet, (Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar)*, çev. E. Mermi Erendor, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- CÜVEYNÎ, Alâeddin Ata Melik (1988). *Târîh-i Cihângüşâ*, c. II, çev. M. Öztürk, Ankara: Kült. Bak. Yay.
- ÇAĞATAY, Neşet (1989). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara: TTK.
- EBUBEKR-İ TİHRANÎ (2001). *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kült. Bak. Yay.
- Fasih Ahmed b. Celâleddin Muhammed HAVAFÎ (1341). *Mücmel-i Fasihi*, c.I, Tsh. ve thş. M. Ferruh, Meşhed-Tahran: Kitab Fûrûş-i Bastan.
- Gıyâseddin b. Hâce Hümamiddin Muhammed b. Hâce Celaliddin Muhammed HÂNDMÎR (KHWANDAMÎR) (1994). *Habibu's Siyar, Central Asian Sources I, The Reign of The Mongol and Turk, Part Two: Shakrukh Mirza-Shah Ismail*, Translated Edt. by. V. M. Thackston, Sources of Oriental Languages and Literatures, Edited by Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Harvard.
- GÖKSU, Erkan (2008). *Türk Kültüründe Silah*, İstanbul: Ötüken Yay.
- GÖKSU, Erkan (2010). *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara: TTK.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin (1943). “Selçukluların Horâsâna İndikleri Zaman İslam Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dini Durunu”, *Belleken*, c.VII, S.25, Ankara: TTK, ss.59-99.
- HASAN-I RURLU (2006). *Ahsenü't Tevârih*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK.
- ISKANDAR B. QABÛS B. WASHMĞİR (1956). *The Nasihat-Nama Known as Qabus-Nama*, Edited with Critical Notes Amin Abdulmagid Badawi, Teheran.
- İBNÜ'L-ESİR (1987). *İslam Tarihi (El-Kâmil Fi't-Târîh Tercümesi)*, c.9-11, çev. Abdülkerim Özyaydn, Redaktör Mertol Tulum-Osman Başpehlivan, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.
- İMAD AD-DİN AL KÂTİB AL-ISFAHÂNÎ (1989). *Zubdat al-Nuşra Va Nubhat al-Ustra* M. Th. Houtsma tarafından 1889'da Leiden'de neşredilen metinden Türkçeye çev. Kıvameddin Burslan, Ankara: TTK.
- KAYAOĞLU, İsmet (1984). *İslam Kurumları Tarihi*, II. Baskı, Ankara: Ank. Ün. İlahiyat Fak. Yay.
- KERİNÜDDİN MAHMUD-İ AKSARAYÎ (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1988). “Harzemşahlar”, *İA*, c.5/I, İstanbul: MEB, ss.264-296.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1991). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Ankara: TTK.
- KURPALİDİS, G. M. (2007). *Büyük Selçuklu Devletinin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Rusça'dan çev. İ. Kamalov, İstanbul.
- KURT, Hasan (2002). *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*, Ankara: Araştırma Yay.
- MANTRAN, Robert (1981). *İslâm'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara: Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay.
- Muhammed b. Abdullah Herevi Mûinüddin-i İSFİZÂRÎ, (1338). *Ravzâtü'l-Cennât fi Evsâf-ı Medineti Herât*, Tsh. Muhammed Kâzım İmam, Tahran.
- ÖZCAN, Abdülkâdir (1991). “Ayyâr”, *DİA*, c.4, İstanbul: Diyanet İşl. Başk. Yay., ss.296.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2006). *Orta Çağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yay.
- PİYADEOĞLU, Cihan (2008). *Büyük Selçuklular Döneminde Horâsân (1040-1157)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İst. Ün. Sos. Bil. Enst.
- SADREDDİN EBU'L-HASAN ALİ (1999). *Ahbârü'd Devletüs-Selçukiyye*, 2. Baskı, çev. Necati Lügal, Ankara: TTK.
- Şemseddin Ebu Muhammed et-Tancı (İBN BATUTA), (1971). *İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, I. Baskı, İstanbul: MEB.
- TAESCHNER, Fr., “Ayyar”, *The Encyclopaedia of Islam*, c.I, Edt. by. H.A.R. Gibb, J.H. Kramers, E.Levi-Provençal, CH Pellat and J. Schacht, Leiden.

⁴ Cahen, *age*, s.146.